

שאל שיקד

משימותיהם של המחקרים ההיסטוריים והפילולוגיים

הרצאה בכנס 'מדעי החברה והרוח: צפי למאה ה-21', בג'ן, נובמבר 2000

לעצום עיניים לנוכח הסכנות. עלינו לדעת שאיננו רק מנהלים ארכיון של ידע ומטרתנו אינה רק טיפול במידע שבידינו בדרך השימושית והיעילה ביותר, אלא גם הטמעת המידע הזה באופן שיאפשר לפרטים בחברה לספוג אותו לתוכם. תפקידה המסורתי של הלמדנות הוא לא רק צבירת ידע בלי הבחנה אלא גם סינון הידע ובחירתו ויצירה מודעת ואינטואיטיבית של מצבורי ידע העשויים לשמש מופת. חלק מניסיונו להבין את העולם ואת החברה מבוסס על קביעת היסודות החשובים והרלוונטיים להבנת העובדות. זה תהליך שרובו הערכה סובייקטיבית, אך בלעדיו אנו עלולים לשקוע בביצה של חומר בלתי ממוין ובלתי מובחן. הבחירה שעושה דור אחד עשויה ליפול בידי דור אחר, וגם זה חלק מתהליך הפרשנות. עם זה הבחירה השרירותית או האינטואיטיבית עלולה לסבול מהתמכרות לכלים כוללניים ולא מבחינים. בכל ההיסטוריה האנושית לא עמדנו במצב שאוספים שלמים של ספרות קיימים במקומות רבים ושרעיון הקאנון נדחק מפני מבול של קבצים כתובים שנוצרו בעבר והם נגישים וזוכים למעמד שווה ביוקרה ובחשיבות. אין זו קריאה לדחיית הכלים הקיימים היום או הכלים שיהיו זמינים בעתיד. זו תזכורת - כדי לשמר את ההיגיון המחקרי והפרשני במדעי הרוח עלינו לראות בכלים האלה מכשירים המקלים את עבודתנו, אך לא להניח להם לשלוט בה.

לעתים קרובות אנו נתקלים בסוג עבודה שאפשר לעשות בעזרת שימוש מתוחכם במחשבים, ותוצאותיה הן מיון וארגון שיטתי של מידע בלי גורם ההבחנה שבאמצעותו עבודה מחקרית יכולה לספק תובנה של חומרי המחקר. עבודה היסטורית נושאת בחובה את הצורך להתבונן בעבר מנקודת המבט האנושית בהווה: משום כך עליה להשתנות מדור לדור. עריכת אינדקס לעבר יוצרת אשליה של אובייקטיביות, משום שהנטייה האנושית היא לשכוח שאפילו מאגר המידע היעיל ביותר לוקט מתוך נתונים. כאן עשוי אדם ליפול במלכודת שגיאה כפולה: זו של הפעלת שיקול ובחירה מצד אחד, וזו של העמדת פנים ששיקול זה אינו קיים מצד אחר. באיסוף נתונים ההתפתחות הטכנולוגית מאפשרת לנו להגיע למידע על דברים שלא היו נגישים למחקר בעבר. כאשר מדובר במציאת חומר מן העבר באמצעות חפירות ארכאולוגיות והדרכים לפענח כתובות שלא היה אפשר לפענחן בעבר, הכלים הקיימים מעודנים יותר מבעבר ואיכותם משתבחת. אפשר לקבוע תאריך לכלים עתיקים בעזרת שימוש בטכנולוגיה מדעית מתוחכמת יותר מזו שהייתה קיימת עד לפני זמן

במובנים רבים העולם שבו אנו חיים משתנה במהירות מסחררת. הנגישות מכל פינה בעולם והאפשרות שבעתיד יוקמו בסיסים מחוץ לכדור הארץ כבר עשו את העולם למקום אחר. מנקודת מבטו של החוקר חשוב שיכולתו של האדם לצבור מידע ולעבד אותו גדלה כמעט בלי גבול. יכולת זו מעצימה את כוחנו להבין מידע וליישמו לצרכים אינטלקטואליים. במדע בכלל ובמדעי הרוח בפרט אובייקט החקירה המדעית אינו התוצאה הפרגמטית של המחקר אלא תהליך החקירה עצמו, האפשרות להבין טוב יותר את העולם ואת עצמנו ואת דרכי פעולתם של החברה והשכל האנושי. אילו חדשות טובות אפשר לקבל יותר מזמינותם של כלים גדולים ונוחים יותר לניהול מחקרנו? לאיזה רווח גדול אפשר לצפות יותר מהיכולת לעסוק בהשגת יעדינו האינטלקטואליים ביתר קלות, להקיף שטחים נרחבים ולשלוט במידע רב יותר? נתמזל מזלנו ואנו חיים בתקופה שבה הכלים נגישים, רבים וזולים. בהתחשב בממד הנוסף של כוח העבודה שמעניקה לנו הטכנולוגיה החדשה, האם מובטחת לנו האפשרות לניתוח טוב יותר של הידע, להבנה עמוקה יותר ולהפצתו בערוצים יעילים יותר? נראה שהטכנולוגיה הייתה מציעה תשובה חיובית לשאלות אלו, אך ניסיונו המוגבל בשימוש בכלים הטכנולוגיים האלה מחייב אותנו להשמיע כמה מילות אזהרה. נתבונן בנושא משלוש זוויות של פעילות המחקר: איסוף חומר והערכתו; ארגון החומר וניסיון להסיק מסקנות; הפצת המסקנות. בתחום פעילותם של חוקרים בספרות והבעת מחשבות ורגשות בעבר ובהווה יש יתרון גדול לאפשרות ליהנות ממגוון רחב של ביטויים מילוליים בכל שפה או בכל ספרות באמצעות לחיצה על עכבר המחשב. כל אחד בימינו יכול להתחרות בקלות בגדולי המוחות המלומדים של דורות עברו, אשר הסתמכו על זיכרוןם או על פתקים שאספו בעמל לשם ציטוט דוגמה היסטורית נאותה. כל אדם בימינו יכול ללחוץ על כפתור ולהשיג את אותו המידע ביתר דיוק ואמינות ועם אזכורים ביבליוגרפיים. אפשר לטעון שמושג הלמדנות במובן של ידע מפורט ומעמיק בתחומים שלמים של מחקר אינו עוד ברתוקף כאשר כלים מכניים עשויים להחליף זיכרון. ואולם למדנות הומניסטית מעולם לא נועדה להיות רק דרך לשליפת מידע. היא מרמזת על דרך חיים, התבוננות בעולם, הבאת העבר אל ההווה ושימורו למען העתיד. החלפת מרכיבים אלו בידע המחשב גוררת סכנה של התייחסות אדישה למצבור מידע במקום לדבר שהוא עצם קיומו וזהותו. אפשר כמובן לנסות לשלב בין השניים, כפי שכולנו מנסים לעשות בעבודת המחקר היום-יומית שלנו. אך אל לנו לעולם

שהתערבויות מסוג זה יצטמצמו למינימום, ושלחצים חברתיים לא ישפיעו על המחקר.

אלה היעדים על סדר יומו של המחקר האקדמי:

(א) מיזוג מדעי הרוח והחברה. הפרדתם כיום היא מכמה היבטים שרירותית ושטחית. עבודה מקיפה בתחומי ההיסטוריה, השפות, לימודי הדת ותחומים רבים אחרים אינה אפשרית בלי היכרות מסוימת עם הטכניקות והגישות שפיתחו במרוצת השנים חוקרים מתחום מדעי החברה. אי אפשר לעשות מחקר אנתרופולוגי מתוך התעלמות מן הממד ההסטורי, מן השאלות שעסקו בהן היסטוריונים של הדת או מניתוח טכניקות שפיתחו חוקרי ספרות. חוקרים מתחום מדעי החברה תרמו תרומה חשובה להתפתחות גישות כאלו בתחומי מחקרם.

(ב) אפשר לצפות שמדעי הרוח והחברה יוסיפו להעמיק בחקירת מנגנון הסימבוליזציה, שהוא אחד ממאפייני הביטוי והתפיסה האנושיים. אנו מגיעים להבנה שאיננו יכולים לפרש את אופני הביטוי האנושי - מילולי, חזותי או אחר - בלא התפיסה שלעיתים קרובות הדרך המועדפת על הביטוי האנושי היא דרך מרומזת ועקיפה, דרך סימבולית.

(ג) רצוי לחזק את השיטות המסורתיות במדעי הרוח, שיטות שמקצתן נשחקו בעשורים האחרונים בשל דגש יתר על המדע ובשל היוקרה והזהר הכוזב במקצת טכנולוגיות המידע.

(ד) חוקרים במדעי הרוח והחברה צריכים להיות נכונים פחות לשרת את צורכי הפוליטיקאים והתקשורת. יש הבדל יסודי בין שירות החברה ובין שירות מוקדי הכוח הבולטים בחברה. צרכיה האמתיים של החברה קשורים קשר רופף לצרכים כפי שתופסים אותם האנשים שבידם הכוח וההשפעה הנוטים לראות את החברה במונחים של הרגע ואף משתמשים בה להשגת מטרותיהם הפרטיות. החברה זקוקה לקבוצה קטנה של חוקרים שיהיו מסורים לבדיקת שאלות אינטלקטואליות שאינן להן לכאורה השפעה על ההווה ואשר אינן מביאות בהכרח לידי תוצאות מעשיות. חברה אינה אמורה להתמודד אך ורק עם עניינים התורמים תרומה ישירה לפתרון בעיות מעשיות. החוקרים תורמים לראייה טובה יותר של עצמנו כבני אדם, לראיית החברה כמכשיר של הקיום האנושי וכהשתקפות של שאיפות וערכים אנושיים. בלעדיהם האנושות עשויה להיות דלה יותר, חסרת התבוננות עצמית ובעלת יכולת מועטה בניסוח יעדיה.

לא רב. גם הגישה לאוצרות עתיקים שהיו מוסתרים בבטן האדמה מאות שנים נעשתה קלה יותר היום בזכות טכנולוגיות פשוטות. לרוע המזל הדבר מביא לידי ביזת אתרים עתיקים בידי גורמים תאבי בצע ולידי פגיעה באתרים. השימוש לרעה מחמיר ומתפשט בזמנים של מלחמה וחוסר יציבות ובמדינות שבהן השלטון המרכזי חלש או מושחת ואינו שומר על אוצרות העבר של האנושות החיוניים כל כך לעתיד. הדעות חלוקות באשר לדרך ההתמודדות עם תופעה זו. מקצת האנשים נמנעים מחקר ממצאים שהושגו באמצעים אלו וכך מוותרים על מידע חיוני לשחזור העבר. אחרים מעדיפים גישה גמישה יותר: כיוון שאין דרך לעצור לחלוטין את תופעת הביזה הארכאולוגית, טוב יותר להבליג במידת-מה ולא לחסום את זרם הממצאים החדשים המגיעים לאספנים אחראיים ולמוזאונים ומשם גם לחוקרים. מסקנות המחקר מוגשות לציבור בדרכים מדרכים שונות וקשה לחזות כיצד יגיעו אל המומחים - שלב חיוני בתהליך חילופי המידע והערכת המסקנות של עמיתים חוקרים.

בתחום ההוצאה לאור צפויים שינויים גדולים. מערכות תקשורת אלקטרוניות משתלטות על הפרסום, ומידע רב זורם באמצעים אלקטרוניים. התהיה זו הדרך היחידה לחילופי מידע ולהפצת פרסומים לציבור? עדיין אנו בעיצומם של שינויים ניכרים, שבסופם הספר ומפיצו לא יישארו כפי שהם, אם בכלל יוסיפו להתקיים. בתהליך הזה אין מקום לבהלה. נראה שהוא לא ישפיע במידה ניכרת על הצורך ללמוד ולהעביר ידע, והשיטות החדשות עשויות אף לקדם את הפעולות האלה. תידרש השקעת מחשבה בצורך בשימור התוצר האינטלקטואלי של ההווה באופן שיאפשר נגישות אליו בעתיד. המסרים האלקטרוניים נראים שבריריים ובלתי יציבים מלשרוד אחרי שינויי הטכניקות. הם נראים דומים יותר לתקשורת בעל-פה מלנוסחאות קבועות ומוחלטות החקוקות באבן או כתובות על קלף או על נייר. אין ספק, בשוך השינויים העצומים המתחוללים היום יימצאו שיטות חלופיות לשימור חומר. דורות העתיד יחוו צורך להבין אותנו, כשם שלנו יש דחף לתקשר עם העבר, ואחת ממשימותינו היא לאפשר להם לעשות זאת. העיסוק במחקר דורש חילוף חופשי של מידע ויכולת לנסח דעות והשערות שלא בהכרח שייכות לתחום שליטתה של מוסכמה כלשהי. חוקרים עשויים לשים את עצמם בשירות אידאולוגיות או ארגונים מטעם המדינה, וכשאר בני האדם הם מועדים לחשוב במסגרת התבניות הזמניות להם בחברותיהם. נראה שזה חלק מאופי המחקר לאורך ההסטוריה, ואין זה מציאותי ואולי אף לא רצוי לחשוב שאפשר ליצור מודל למדני עצמאי ומנותק מן החברה, מדעותיה הקדומות ומחולשותיה. עם זה יש לשאוף לחיסול ההתערבות הישירה של גופי השלטון בדרך פעולתם של החוקרים. בידי השלטון מרוכז כוח רב הנובע משליטתם בכספים שהמחקר תלוי בהם והם משפיעים השפעה רבה על מבנה האוניברסיטאות, על כיווני המחקר ועל התמקדות החוקרים בתחומים מסוימים. באיזון העדין של החברה יש להקפיד